

codification of multi-level and uncoordinated sources of law governing elections and the electoral process. In organizing and conducting elections, determining their results, unique norms become increasingly important - international election standards.

Bibliography:

- 1 Майер Х. Избирательное право как инструмент распределения власти или избирательное право и политика // Сравнительное конституционное обозрение. - 2005. - №1. - С. 68.
- 2 Lijphart Arend. Double-Checking the Evidence // Journal of Democracy. - 1991. - №2. - P.48.
- 3 Крук Ю.Н. Конституция Европейского союза: история подготовки и причины провала ее ратификации // Журнал международного права и международных отношений. — 2009. — № 2.
- 4 Сборник нормативных правовых актов зарубежного избирательного законодательства / под ред. А.А. Вешнякова. - М., 2004. - С. 220.
- 5 Карташкин В.А., Лукашева Е.А. Вступительная статья // Международные акты о правах человека: сборник документов. - М., 1998. С. 32.
- 6 Голубок С.А. Право на свободные выборы: правовые позиции Европейского Суда по правам человека и формирование международно-правовых стандартов Содружества Независимых Государств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. СПб., 2010. - С. 9.
- 7 Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации. - М., 2007. - С. 185.
- 8 Международные акты о правах человека: сборник документов // https://www.booksite.ru/fulltext/mej/dun/aro/dni/mejdunarodnie_akti/index.htm
- 9 Международные избирательные стандарты: сборник документов. - М., 2004. - С. 51.

ҚОЛАЙЛЫ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МЕХАНИЗМІНДЕГІ ҚОҒАМДЫҚ БІРЛЕСТІКТЕРДІҢ РӨЛІ

*Мусин Қ.С. Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ доценті, з.ғ.к., PhD докторы,
Билибаев Қ.С. Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ заң факультетінің оқытушысы,
Булгакбаева І.Ж. Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ заң факультетінің магистранты*

Қоршаған қолайлы ортаға деген конституциялық құқық азаматтардың жекелеген немесе ұжымдасқан түрінде қоғамдық бірлестіктер арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Ұжымдық құқықты құру Қазақстан Республикасы Конституциясының 23-бабында бекітілген: «Қазақстан Республикасы азаматтарының бірлесу бостандығына құқығы бар. Қоғамдық бірлестіктердің қызметі заңмен реттеледі»[1].

Бұрынғы Қазақстан Республикасының «Қоршаған табиғи ортаны қорғау туралы» Заңының 2-бөлімінің 12-бабында да азаматтардың қоршаған табиғи ортаны қорғау жұмыстары бойынша қоғамдық бірлестіктер, қорлар және басқа да қоғамдық қалыптасулар құруына құқылы екендігі айтылған.

Азаматтардың бірлестікке деген құқығының жүзеге асырылуы азаматтардың екі түрлі мүмкіндігінің кепілі бола алады. Бір жағынан жалпы мақсаттарға жету үшін мүдде ортақтығы негізінде басқа адамдармен бірлестікке деген құқық, екінші жағынан басқа адамдармен бірігіп бірлестік құру жолында құқығы, бостандықтары мен заңды мүдделері бұзылған жағдайда, оны қорғау (қалыптастыру) ісі бойынша азаматтың құқығы. Бірлестікке деген құқық мазмұнының екінші аспектісі азамат құқығының негізгі кепілдігі болып табылады және оны жүзеге асыру механизміне кіргізіледі.

Азаматтарға ерікті түрде өзінің рухани немесе басқа материалдық емес қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қоғамдық ұйымдар құру мүмкіндігі 1994 жылғы 21 қазандағы Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің 117-бабында қарастырылған және 1995 жылы 14 сәуірдегі «Қоғамдық бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының Заңында, 1995 жылғы 7 маусымдағы «Қайырымдылық іс-әрекеттер және қайырымдылық ұйымдар туралы» Қазақстан Республикасының Заңында егжей-тегжейлі нақтыланған.

Қоғамдық бірлестіктер дегеніміз - жоғарыда аталған заңнамаларға сәйкес ортақ мақсаттарға жету үшін мүдде ортақтығы негізінде біріккен, азаматтардың инициативасы бойынша құрылған ерікті, өзін-өзі басқаратын, коммерциялық емес құрылым [2].

Сонымен азаматтарға бірінші рет қоғамдық бірлестіктерді заңды тұлғалар арқылы емес, оларсыз жеке тұлғалардың бірігуі арқылы құру құқығы берілді. Бұл жаңашылдық қоғамдық, оның ішінде экологиялық қозғалыстардың дамуында маңызды болып табылады, себебі азаматтар қиын әрі қымбат тұратын тіркелу және әрі қарай ұстап тұру үшін шығындалу процесінен құтылады, алайда нақты мақсаттар мен міндеттерді жүзеге асыруда әрекеттегі заңнамада белгіленген экологиялық талаптарды сақтауға, қоғамдық бақылау жасауға міндетті.

Кейіннен одақтас республикаларда да осыған ұқсас қоғамдар құрылды. 60-жылдардың соңына қарай әрбір одақтас республикада табиғатты қорғау қоғамы құрылды. Сондай-ақ қоршаған ортаны қорғаумен басқа проблемаларды шешу үшін алғаш құрылған қоғамдық бірлестіктер: кәсіподақтар, ғылыми-техникалық қоғамдар, аңшылар мен балықшылар бірлестігі айналысты. Әлемдік қоғамдастықтың дамуындағы заманауи кезеңнің ерекше бір айырмашылығы - ол қоршаған орта проблемаларын шешудегі мемлекеттік емес сектордың қатысуы. Осы процеске үлкен қоғамдастықты тартудың мәні сонда, экологиялық жағдайды жақсарту үшін өз ұсыныстарын бере отырып, нақты жобаларды жүзеге асыруға қатыса отырып, қоғамдастық табиғатты қорғауға өз үлестерін қосады. Шетел мемлекеттерінің тәжірибесі көрсеткендей, қоғамдастықты экологиялық шешімдер қабылдау процесіне тарту қоршаған қолайлы ортаға деген азаматтар үшін де, осы шешімді қабылдаушы жеке тұлғалар үшін де қажет болып табылады. Қоғамдастықтың пікірімен санасу мемлекеттік органдарға проблеманы кешенді түрде оқып-үйренуіне, қолайсыз экологиялық-жағдайдан шығудың барынша тиімді жолдарын табуға, қаржының экологиялық қауіпсіз жобаларға аударылуына және осыған байланысты әлеуметтік-экологиялық конфликтердің туындауына көмектескен болар еді. Қоршаған қолайлы ортаға деген құқық мемлекет тарапынан эволюциялық жолмен өтілуі қамтамасыз етілуі тиіс.

Азаматтардың экологиялық бірлестігі көрер көзге ғана істелетіндей формалды емес, табиғатты, әрі адам өмірі мен денсаулығын қорғау мақсаты қойылған нақты болуға тиіс[3,165].

Қоғамдық экологиялық құрылымдарды құру заңгерлер мен басқа да зерттеушілердің назарын өзіне аудармай қоймайды. Олардың іс-әрекеттері объективті факторлар арқылы танылады, олар: экономикалық мүддеден жоғары қою, қоршаған ортаның ластану масштабының ұлғая түсуі, табиғи ресурстардың сарқылуы, экологиялық жағдайдың апатты деңгейге келуі және т.б. Кейбір авторлардың пікірінше, экологиялық проблемаларды шешуде қоғамдастыққа ат салысудың ғылыми түріне өту керек. Ол позиция мынадай жағдаяттарға негізделеді:

адам құндылығын, оның денсаулығын қорғау қажеттігін, қоғамда экологиялық қауіпсіздік ахуалын құруды бірінші орынға қою;

қоғамдастық экологиялық және экономикалық приоритеттерді байланыстырушы нақты күш болып табылады;

экологиялық проблемаларды шешуге деген қоғамдық әсер ету формалары әртүрлі және құқықтық нормалар құрылымы кей жағдайда тиісінше саяси еріктердің барын талдауға мүмкіндік жасайды[4].

Бүгінгі таңда Қазақстан заңнамасы азаматтарға коммерциялық емес мақсатта жаппай бірлесу үшін кең мүмкіндіктер беріп отыр.

Қазақстанның басқа да қоғамдық ұйымдары сияқты қоғамдық экологиялық ұйымдар 1999 жылдың 1 шілдесінен кешіктірмей өзі үшін тиімді ұйымдастыру-құқықтық формасын анықтауы тиіс болатын. Қарсы жағдайда олар қоғамдық бірлестіктер мен қайырымдылық ұйымын тіркеуші органдардың талап етуі бойынша сот тәртібімен таратылды.

Ұйымдастыру- құқықтық формасын таңдау құрылтайшылар қойған мақсат-міндеттерге, сондай-ақ олардың материалдық мүмкіндіктеріне байланысты және бірінші кезекте мемлекеттік тіркеуден өту қажеттілігін және тиісінше заңды тұлға статусын алу жағын, іс-әрекеттің жүргізілу территориясын - жалпы Қазақстандық, аймақаралық, аймақтық немесе жергілікті екенін шешіп алу керек.

Қоғамдық экологиялық ұйымдар әрекетінің көп бағытта жұмыс істеуі заңнамада анықталған ұйымдастыру-құқықтық нормаларының барлығын пайдалануға мүмкіндік береді. Қоғамдық және қайырымдылық ұйымдардан басқа экологиялық ұйымдар жауапкершілігі шектеулі коммерциялық құрылымдар, акционерлік қоғамдар үшін қарастырылған формаларда да құрылуы мүмкін. Алайда қоршаған табиғи орта жай-күйіне және кәсіпорындардың іс-әрекетіне экологиялық тұрғыдан қоғамдық бақылау жасауға жол жоқ, себебі қоршаған табиғи ортаны қорғау туралы Заң қоршаған ортаны қорғау аумағы бойынша өкілеттікті тек қоғамдық экологиялық бірлестікке ғана береді.

Заң шығарушы қоғамдық бірлестіктерге Жарғы мақсатын жүзеге асыру құқығын береді: өз іс-әрекеті туралы ақпаратты еркін тарату, әрекеттегі заңнамада қарастырылған мемлекеттік өкіметтік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының шешімдерін қарауға ат салысу; жиналыстар,

митингтер, демонстрациялар, шерулер мен пикеттер өткізу, бұқаралық ақпарат құралдарына құрылтайшы болу және баспа жұмысы жүзеге асыру; өз құқығын, өзінің мүшелері мен қатысушыларының, сондай-ақ мемлекеттік өкімет органдарындағы, жергілікті өзін-өзі басқару органдарындағы және қоғамдық ұйымдардағы басқа азаматтардың заңдық мүддесін қорғай білу.

1995 жылғы 21 қарашадағы «Атомдық энергияны пайдалану туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 13-бабында қоғамдық ұйымдардың белгіленген заңнамалық тәртіп бойынша тиісті органдардан мемлекеттік құпиядан өзге салынуға берілген, жобаланған, іске қосуға, пайдалануға берілген және пайдаланудан шығарылған ядролық қондырғылардың, радиациялық көздер мен сақтау пункттерінің қауіпсіздігі жөнінде ақпарат алуға сұраныс беруге және алуға құқылы екендігі бекітілген[5].

Әрекеттегі экологиялық ұйымдарды кейбір белгілері бойынша шектеуге болады. Олар - дәстүрлі және жаңа құрылымдар.

Дәстүрлі экологиялық құрылымдар - олар табиғатты қорғау қоғамы, жануар мен өсімдікті қорғау, ғылыми академиялық қоғамдар. Ұзақ жылдар бойы бұлар мемлекетпен тығыз байланысты болды және мемлекеттік экологиялық қолдау көрсетуге ат салысты.

Бүгінгі таңда еліміздің қоғамдық экологиялық қозғалысына олар емес, жаңа қоғамдық, қайырымдылық ұйымдары қатысуда. Бұларды былайша жүйелеуге болады:

табиғатты қорғау жиындары;

«Әлеуметтік экологиялық одақ» атты аймақаралық экологиялық одақтар;

экологиялық ұйымдар (бұл экологиялық ұйымдардың кеңірек тобы. Олар саны жағынан көп емес, ресми статусы жоқ, бірақ үлкен практикалық жұмыстарды атқарады. Олардың көпшілігі ғылыми-техникалық қызметкерлер, дәрігерлер, педагогтар, бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдері, бұрынғы әскерлердің инициативасы мен ықпал етуі нәтижесінде құрылған).

Жергілікті экологиялық ұйымдарды мынадай тәртіппен жүйелеуге болады:

оқу-тәрбие процесін, көрме ұйымдастыруға, лекциялар жүргізуге бағытталған ұйымдар;

табиғи және мәдени ескерткіштерді қорғаушы экологиялық-шығармашылық ұйымдар;

экологиялық-құқықтық ұйымдар;

экологиялық проблемаларға митингілер мен қарсылық таныту акциясын ұйымдастыру жолдары арқылы қоғамдық пікір қалыптастыруды мақсат етіп қоятын экологиялық ұйымдар;

экологиялық бұқаралық ақпарат құралдары;

нақты табиғи объектіні қорғауға өз күшін жұмылдырушы экологиялық-объектілік ұйымдар;

экологиялық бейіндегі ғылыми-техникалық және коммерциялық ұйымдар;

экологияны ендіруші ұйымдар;

көп бейінді экологиялық ұйымдар.

Экологиялық қозғалыс дамуының қазіргі кезеңіндегі бірінші дәрежелі мақсат-барлық ұйымдар әрекетінің үйлестірілуі. Тек осы ғана қоғамдық сананы экологияға бұруға, бұқара халықтың жаппай белсенділігін тудыруға, өкіметтің тек қоғамдық пікірімен келісе отырып, экологиялық мәселе бойынша барлық деңгейде шешім қабылдауға, экологиялық жағдайдан шығып, үнемі құлдырай беруден тұрақтылыққа көшуге мүмкіндік береді.

Қоғамдық бірлестік құқыққа қарсы іс-әрекеттерді мына формаларда нақты жүзеге асыра алады:

1) заң жобасы жұмыстарына, мемлекеттік органдар шешімдерінің орындалуына ат салысу; 2) өкілетті органдардың қалыптасуына ат салысу; 3) қоғамдық тәуелсіз сараптама мен зерттеу жұмыстарын жүргізу, нормативтік акт жобаларына қорытынды жасау; 4) тегін немесе ақылы түрде арыз, хат, жолдау құрастырудағы құқықтық көмектер; 5) қоғамдық қорғаушы, өкіл, сараптаушы ретінде сот мәжілістеріне қатысу. «Қоғамдық экологиялық бақылау» ұғымына қоршаған қолайлы ортаға деген конституциялық және басқа құқықтарды жүзеге асыруға байланысты азаматтар мен қоғамдық экологиялық ұйымдар әрекеттерінің барлық түрлері және денсаулық пен мүлікке келген шығын орнын толтыруды көздейтін заңмен қорғалатын мүдделер жатады[6,9].

Қоғамдық экологиялық бақылауды жүзеге асырудың кең таралған әдіс-тәсілдері мыналар:

Тиісті органдардан ақпаратты өз уақытында, толыққанды және ақиқат түрде беруді талап ету;

Хат, арыз, өтініштер арқылы бару;

Қоғамдық экологиялық сараптаулар жүргізуді талап ету.

Мемлекеттік экологиялық сараптаулар жүргізуге деген қоғамдық бақылаудың құқығы;

Жиналыстарға, митингтерге, шерулерге, демонстрацияларға, пикеттер мен басқа акцияларға қатысу құқығы;

Соттық (әкімшілік) тәртіп бойынша экологиялық зиянды объектілерді орналастыру, жобалау, іске қосу жөніндегі шешімді олардың іс-әрекетін шектеу, тоқтату сияқты амалдармен алмастыру жөнінде талап ету құқығы;

Азаматтың денсаулығына немесе мүлкіне нұқсан келген жағдайда қалпына келтіру жөнінде сотқа арыз-шағым беру құқығы;

Экологиялық маңызды шешімдерді қабылдауға, экологиялық жобаларды жүзеге асыру, жер телімдерінің берілуіне бақылау жасауға қатысу құқығы.

Экологиялық сараптау институтына үлкен мән беріледі. Мәселен, М.М.Бринчуктың пікірі бойынша, экологиялық сараптау-құқықтық, шаруашылық, басқару және басқа іс-әрекеттерде экологиялық құқық тәртібін, әркімнің қоршаған қолайлы ортаға деген, талас-тартыстарды шешуге дәлел бола алатын түрлі экологиялық мазмұндағы ақпарат көздерін қорғау мен сақтауды қамтамасыз ететін экологиялық құқық тәртібін ұстап тұру құралы және қоғамдық бірлестікке қатысудың маңызды принциптерін, экологиялық заңнаманы демократияландыруды жүргізуде қоғамдық пікірмен санасу, қоршаған қолайлы ортаға деген азаматтың құқығын жүзеге асыру шараларын қамтиды.

М.И.Васильева экологиялық сараптау адам құқығының кепілдігі жүйесінде жетекші орын алатынын көрсетеді. «Экологиялық сараптау институтының тиісті қорытындысына таза қоршаған ортаға деген адам құқығы тек декларация жүзінде қалады»[7,85].

Алайда Қазақстандағы табиғатты қорғау жұмыстары нәтижесінің төмендігіне қарамастан, осы құқықтың өзінің субъектілерінің, қоғамдық бірлестіктердің, жекелеген мекемелердің экологиялық құқығын қорғау практика жүзінде қалыптасуда.

Практика жүзінде соттардың өндіріс орындарына деген істерді қарауы қиындық тудырады. Бұл шағым талаптарды дәлелдеудің қиындығымен түсіндіріледі, себебі қоғамдық ұйымдар ауада, топырақта, суда зиянды заттар концентрациясын, шу және вибрация деңгейін көрсететін прибор көрсеткіштеріндегі деректермен таныс бола бермейді. Мұндай тығырықтан шығу үшін елімізде экологиялық аудиторлардан тұратын тәуелсіз экологиялық сараптаманың болғаны жөн.

Азаматтар мен қоғамдық бірлестіктер экологиялық зиянды объектілерді орналастыру, жобалау, құрылыс, қайта жабдықтау (реконструкция) жаңа техниканы, құрылыс орнын пайдалану (эксплуатация) істері туралы шешімдерін өзгерту, олардың іс-әрекетін шектеу, тоқтату туралы талаптарын әкімшілік тәртіп бойынша да қоя алады.

Бұдан тыс азаматтар да, қоғамдық ұйымдар да экологиялық құқық бұзуда кінәлі лауазымды тұлғаларды жауапкершілікке тарту туралы мәселе көтере алады.

Азаматтар мен қоғамдық ұйымдардың санамалап көрсетілген субъективті экологиялық құқытар жиынтығы қоғамдық экологиялық бақылауды жүзеге асыру мүмкіндігін реттеу заңнамасының бар екендігі жөнінде қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Алайда оны жүзеге асыру нәтижесінде туындайтын қиындықтарды ұмытпаған абзал.

Ережелер мен қатынастардың жаңа жүйесіндегі өмір талаптарына тұрғындардың бейімделуі әртүрлі, тұрғындардың бір бөлігі түрлі ортада тез және шешімді өзгерістердің болуын талап етсе, екінші бөлігі бұрынғы тәртіпті аңсайды, үшіншісі бар күшін жұмылдырып, белгілі бір табысқа жетеді.

Объективті қиындықтар бірінші кезекте толық жетілмеген заңнамалармен байланысты:

Жоғарыда айтылғандай көп орындарда жаппай акция өткізу туралы өкіметтерге жолдау тәртібін реттейтін заңнама жоқ.

Азаматтар мен қоғамдық бірлестіктердің экологиялық жолдауларының ведомстволық немесе сот жөніндегі мәселелері реттелмеген.

Жөбіренуші құқық нормаларына сай мінез-құқық танытқан жағдайда экологиялық зиян тигізу шегі көрсетілмеген.

Осы және басқа да шешімін таппаған көптеген мәселелер қоғамдық экологиялық бақылаудың жүзеге асырылуындағы құқықтық формалардың тиімді пайдаланылуына мүмкіндік бермейді. Қазіргі кезде әрекеттегі ҚР заңнама шегінде азаматтардың заңдық әрекеттері үшін нақты мүмкіндіктердің бар екендігі белгілі. ҚР азаматтарының алдында экологиялық проблемаларды шешуге қатысуға бұрып тек мемлекетке ғана қатысты болған жұмыстарға ат салысуға жол ашылған. Өмір сүрудің өзі қоршаған ортаны жақсартуға, бүкіл Қазақстан бойынша табиғи ортаны сақтау үшін азаматтың өз үлесін қосуына итермелейді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 30 тамыз 1995ж.

- 2.1994 жылғы 27 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Азамттық кодексі.
http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_
- 3.Колбосов О.С. Правовые вопросы охраны природы.М.:ИГПАН, 1963. – 216 с.
- 4.Петров В.В. Экологическое право. – Москва, 2011.- С.98-99.
- 5.1995жылғы 21 қарашадағы «Атомдық энергияны пайдалану туралы» Қазақстан Республикасы Заңы.
- 6.Жусупбекова М. К. Қоршаған ортаны қорғаудың конституциялық негіздері // Молодой ученый.-2017.-№20.-С.8-10.
- 7.Васильева М.И. О применении в праве экологических критериев благоприятности окружающей среды // Гос. и право.- 2002.-№11. –С.84-89.

MODERN PROBLEMS OF THE CORRELATION OF INTERNATIONAL ELECTORAL STANDARDS AND ELECTORAL LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

R.A. Smagulova, lecturer of the Department of Constitutional and International Law of the KarSU named after academician E.A. Buketov

G.M. Muratova, lecturer of the Department of Constitutional and International Law of the KarSU named after academician E.A. Buketov

The electoral system and its standards are a set of legal norms establishing the principles on the basis of which elections are conducted, the rights of citizens to elect and to be elected are realized; the social responsibility of deputies and other elected persons for their actions. The electoral system determines the procedure for organizing and conducting elections, regulates relations arising in the process of forming government bodies and local government bodies. This procedure is determined by constitutional legal norms, which form electoral law.

The term “electoral system” has a truncated meaning when it is used in relation to the procedure of determining the voting results. Electoral system is a method of distribution of mandates among candidates, depending on the voting results. Depending on the procedure of determining the voting results, electoral systems are generally divided into two types: majority system and proportional representation. Any combination of them forms a mixed electoral system.

The majority system is a distribution of mandates in constituencies based on the majority of votes cast. A distinction is made between the absolute majority system and plurality system.

The proportional representation is a system, where in the process of parliamentary elections deputy mandates are distributed in proportion to the votes. The system of proportional representation of political parties presumes distribution of deputy’s seats in accordance with the number of votes cast for each party. We provide the advantages and disadvantages of electoral systems.

Majority electoral system.

Advantages: - simplicity; - the possibility of voters’ participation in the nomination procedure; - voters know names of all nominated candidates and elected deputies; - the ability to form an efficient and stable Parliament.

Disadvantages: - the possibility of distorting the balance of political forces in the Parliament in comparison with the one that actually exists in society; - the votes of those people who gave their votes for the candidates who lost at the elections will be lost.

The absolute majority system. According to this system, a candidate who gets the required number of votes is considered to be elected. Electoral systems that require an absolute majority — 50 per cent of votes + 1 vote of an elector (50% + 1) are widely spread. For example, in the district three candidates A, B, C are running for a representative body; 9,000 votes cast for all candidates were distributed as follows: A-4,600, B – 2,500, C – 1,900. Candidate A will be elected, who has gained an absolute majority of votes.

The plurality majority system. Under this system, a candidate who gets a relative majority of votes compared to other candidates is considered to be elected. For example, in the district 10,000 votes cast were distributed among the candidates as follows: Candidate A scored 3,400 votes, B - 3,900, C - 2,700. Candidate B will be elected, having collected 3,900 votes, although in fact the majority of electors voted against him (3,400 + 2,700).